

TÜRKİYE'DE TURİZMİN GELİŞME SÜRECİ İÇİNDE ÇEVRESEL ETKİLER

Environmental Effects of Tourism in Turkey

Dr. Barbaros GÖNENÇİL*

ÖZET

İnsanlarda seyahat etme isteği çağlar boyunca var olan bir duygudur. Yeni yerler görme, yeni kültürleri tanıma, dinlenme ve eğlenme amacıyla değişen sürelerde seyahatler yapılmaktadır. Turizm adı altında yapılan bu tür seyahatler bugün ülkeler için önemli dış gelir kaynaklarından biri olmuştur. Türkiye'ye gelen yabancı turistlerin sayısı 1996 yılında 8.614.085 iken, 1997 yılının ilk dokuz ayında bu rakama ulaşılmıştır.

Ülkemizin doğal, tarihi ve kültürel çekiciliğine bağlı olarak ortaya çıkan yüksek turizm potansiyelimiz, hizmet anlayışı, tesislerin kalitesi ve siyasal istikrarın verdiği ölçüde ülkemiz ekonomisine ve tanıtımına büyük katkı sağlamaktadır.

Turizmin ülke tanıtımına ve ekonomisine sağladığı bu katkının yanında neden olduğu çevre sorunları da mevcuttur. Öncelikle turistik yer seçiminde doğal çekiciliklerinden dolayı orman ve kıyı alanları yoğun kullanıma sahne olmaktadır. Gerçi kıyılardaki kentsel alanlar ve ikincil konutlar bugün için turizm alanlarından daha büyük sorunlara sebep olsa da, bölgesel planlamalar ve potansiyel arazi kullanımının koşulları sağlanamadığından turizm alanlarının seçiminde doğal dengenin korunmasından çok turizm potansiyeli göz önünde bulundurulmaktadır.

Potansiyel arazi kullanım koşullarının, bölgesel planların ve çevresel etki değerlendirilmelerinin ışığı altında diğer beşeri faaliyetlerde olduğu gibi turizm faaliyetlerinin de çevreye olan baskısı en aza indirilmeli, turizm faaliyeti tüm yıla yayılmalı ve çeşitlendirilmelidir.

ABSTRACT

Millions of people have traveled for holiday, meet to new cultures and see to new places etc. These activities that named tourism is one of the most important factor about economic sector for countries. For example in 1996, 8.614.085 tourists arrived to Turkey and approximately 5.800.000.000. \$ tourism revenues input to Turkey.

Besides this input, tourism may create some environmental problems. Tourism is develop at sensitive areas. Because, generally this sensitive areas ha-

* İstanbul Üniversitesi, Deniz Bilimleri ve İşletmeciliği Enstitüsü, İstanbul.

ve naturel beautuies. For example, coastal zones have naturel beautuies or attractiveness. Urbanization and summer resorts are problem for this areas. However hotels, holiday villages, etc. another problem too. Solution of this problems are depend on the ecological plans.

Giriş

Farklı ancak birbirine yakın tanımlamalarla açıklanmaya çalışılan turizmi, kişiden kişiye değişen süreler içinde boş zamanı değerlendirmek amacıyla yapılan seyahat, konaklama vb. tüm faaliyetlerin bütünü şeklinde algılamak mümkündür. Ancak son yıllarda kongre, sağlık, uluslararası spor müsabakaları gibi konularda gelişen seyahatler de turizm faaliyetleri içinde değerlendirilmektedir.

Kişilerin seyahat etme amaçlarına göre değişmekle birlikte, doğal güzelliklerin tanıtılmasına ve doğal kaynakların kullanılmasına yönelik turizm hareketlerinin "çevresel etkileri", üzerinde önemle durulması gereken bir konudur.

Ülkemiz coğrafi konumu itibarıyla Asya-Avrupa-Afrika kıtaları arasında doğal bir köprü konumundadır. Bu konumu nedeniyle tarih boyunca çeşitli ulusların ilgi odağı olmuş, insan ilişkileri büyük ölçüde bu topraklar üzerinde gelişmiştir. Ayrıca uygun iklim koşulları, tarih boyunca yerleşme açısından bir cazibe oluştururken, günümüzde de turizm faaliyetleri için uygun koşulları da sağlamıştır. İklimin insan faaliyetlerine sağladığı avantajlar aynı zamanda doğal bitki örtüsünün zenginliğine de imkan vermiştir. Jeomorfolojik anlamda kıyı yapılarının çeşitliliği de ayrı bir görsel zenginliği sağlarken ülkemiz tarihi, kültürü, iklimi, doğal bitki örtüsüyle turistik bir cazibe merkezi olmuştur.

Dünyada ve ülkemizde hızla gelişen sektörlerden biri olan "turizm sektörü"ndeki bu gelişim sürecinin gelecekte de devam edeceği düşünülmelidir. Turizmin gelişmesi ve bu gelişimin sürmesini sağlayan nedenler içinde ülkelerin ve insanların gelirlerindeki artışlar, ulaşım olanaklarının gelişimi, kentsel alanların stresli ortamlarından kaçma, yeni yerleri görme, yeni kültürleri öğrenme isteği ile izin sürelerindeki artışlar sayılabilir.

Bu çalışma, ülkemizin kalkınma çabaları içinde döviz girdisi bakımından önemli bir yere sahip olan ve giderek güçlendirilmesi gereken turizm sektörünün rakamlarla son yıllardaki gelişmesini ortaya koymak amacıyla hazırlanmıştır. Bu amaca yönelik olarak çalışma dış turizm hareketleri içinde gelen turist sayıları ve girdileri üzerine yoğunlaştırılmıştır. Bununla birlikte turizm-çevre ilişkisi de sürdürülebilir kalkınma açısından ele alınmıştır.

Rakamlarla Türk Turizminin Son Yıllarda Gösterdiği Gelişme

Türkiye, turizmin gelişme sürecinden yıldan yıla artan oranlarda pay sahibi olmaktadır. Son yıllardaki turist sayısı ve gelirinin yıllara göre dağılımı tablo 1'de verilmiştir.

Tablo 1. Türkiye'ye Gelen Turist Sayısı ve Turizm Gelirleri (1991-1996)
Table 1. Distribution of Tourist Arrivals and Tourism Revenues by Years (1991-1996).

Yıllar	Turist Sayısı	Turizm Geliri (Milyon\$)
1991	5.517.897	2.265
1992	7.076.096	3.639
1993	6.500.638	3.959
1994	6.670.618	4.321
1995	7.726.885	4.957
1996	8.614.085	5.800*

*Tahmini.

Tabloda da görüldüğü gibi 1991 yılında 5.517.897 olan turist sayısı 1996 yılında 8.614.085 olmuştur. Bu rakamın 1997 yılında 10 milyon civarında olacağı tahmin edilmektedir. Turizm gelirleride buna bağlı olarak hızla artmaktadır. Turizm gelirlerindeki bu artış Gayri Safi Milli Hasıla (GSMH) ve ihracat gelirleri içinde turizmin payını da arttırmaktadır (Tablo 2).

Tablo 2. Turizm Gelirlerinin GSMH ve İhracat Gelirleri İçindeki Payı.
Table 2. Share of Tourism Receipts in GNP and Export Revenues.

Yıllar	GSMH içindeki Pay (%)	İhracat Gelirleri içindeki Pay (%)
1980	0.6	11.2
1985	2.8	18.6
1990	2.1	24.9
1991	1.8	19.0
1992	2.4	24.7
1993	2.2	25.8
1994	3.3	23.9
1995	3.0	22.9
1996	3.2	25.8

Tablo 2'de de görüldüğü gibi turizm gelirleri 1980 yılında GSMH'nın % 0.6'sı kadarken ihracat gelirleri içinde % 11.2'lik bir pay sahibi olmuştur. 1985 yılında GSMH içindeki pay yaklaşık 5 kat artarak %2.8'e, ihracat gelirleri içindeki pay ise yaklaşık %70 artarak %18.6'ya çıkmıştır. 1990 yılında GSMH içinde turizmin

payı %2.1'e düşerken ihracat gelirleri içindeki payı yine yaklaşık % 35 artmış ve %24.9'a ulaşmıştır. 1990'lı yıllarda turizm gelirlerinin GSMH ve ihracat gelirleri içindeki payı sabit kalmamış, azalmış veya çoğalmıştır. 1996 yılında ise turizm gelirlerinin GSMH içindeki payı %3.2'ye (1980 yılına göre 5.3 kat artarak) ulaşmış, ihracat gelirleri içindeki payı ise %25.8'e (1980 yılına göre 1.3 kat artarak) çıkmıştır. Buna göre turizm gelirlerinin GSMH içindeki artış payı ihracat gelirleri içindeki artış payından daha yüksek olmuş, bununla birlikte ihracat içindeki pay GSMH içindeki paydan daima yüksek olmuştur.

Turizm, yukarıda anlatıldığı gibi ülkemize döviz girdisi sağlarken gelen turistlerin geldikleri ülkeler ile iletişimin sağlanmasında bir köprü vazifesi de görmektedir. Bu açıdan Almanya ülkemize turist gönderen ülkeler içinde yıllardır daima ilk sırada olmuştur. Ülkemize gelen turistlerin ülkelere göre dağılımı tablo 3'te verilmiştir.

Tablo 3. Türkiye'ye Gelen Turistlerin Ülkelere Göre Dağılımı (1992-1996)
Table 3. Distribution of Tourist Arrivals by Countries (1992-1996).

Ülkeler	1992	1993	1994	1995	1996
Almanya	1.165.164	1.118.750	994.301	1.686.387	2.141.778
B.D.T.	1.241.010	1.167.044	1.430.107	1.356.735	1.582.423
İngiltere	314.608	441.817	568.284	734.721	758.433
İran	150.168	119.692	231.392	361.434	378.130
A.B.D.	182.429	254.945	271.166	292.225	326.214
İsrail	49.858	100.748	303.920	301.074	254.445
Fransa	247.603	301.009	233.142	251.609	251.976
Avusturya	204.662	211.337	138.278	181.709	235.540
Romanya	566.665	311.235	414.437	283.015	191.511
Yunanistan	147.174	148.198	127.005	154.224	147.305
Diğer	2.806.755	2.325.863	1.958.586	2.123.753	2.346.330
Toplam	7.076.096	6.500.638	6.670.617	7.726.886	8.614.085

Tablo 3'ten de anlaşılacağı gibi ülkemiz için en önemli pazar ülkesi Almanya'dır. Daha sonra Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT) ve İngiltere gelmektedir. 1997 yılının ilk 9 ayında da bu durum değişmemiştir. 1997 yılının ilk 9 ayında gelen turist sayısı geçen yılın aynı dönemine oranla yaklaşık % 14 artarak 8 milyona ulaşmıştır. Yine aynı dönemde Almanya 1.854.598 ziyaretçi ile birinci sırayı alırken, 1.158.660 kişiyle BDT ikinci, 823.983 kişi ile İngiltere üçüncü olmuştur. Bu ülkeleri sırasıyla ABD, Fransa, Avusturya, İran, Romanya, Hollanda, İsrail ve İsveç izlemiştir.

Gelen turistlerin tercih ettikleri turizm merkezlerine baktığımızda tercihlerin yine doğal dengeleri hassas olan yörelerimizde toplandığı görülmektedir (Tablo 4).

Tablo 4. Türkiye'ye Gelen Turistlerin Tercih Ettikleri Başlıca Turistik Merkezlere Göre Dağılımı (1994-1996).

Table 4. Distribution of Tourist Arrivals by Main Tourism Centers (1994-1996).

Merkezler	1994	%'si	1995	%'si	1996	%'si
Antalya	1.198.238	18.0	1.939.477	25.1	2.540.965	29.5
İstanbul	1.931.664	29.0	2.007.691	26.0	2.437.680	28.3
Muğla	714.233	10.7	1.005.894	13.0	1.084.444	12.6
İzmir	405.028	6.1	538.188	7.0	467.981	5.4
Aydın	273.469	4.1	274.188	3.5	300.857	3.5
Diğer	2.147.986	32.1	1.961.448	25.4	1.782.158	20.7
Toplam	6.670.618	100.0	7.726.886	100.0	8.614.085	100.0

Tablo 4'e göre Antalya ve İstanbul başlıca cazibe merkezleri olmuştur. Ancak her ne kadar İstanbul'da turistik anlamda çekiciliğe sahip yerler çok olsa da bu şehrimizin turizm rakamları içinde "bavul ticareti" yapmaya gelen BDT vatan-daşlarının çokluğu ve hatta yılda birkaç kez giriş-çıkış yaptıkları hesaba katılmalıdır. Buna göre doğal çekiciliği yanında tarihi ve kültürel zenginliklere sahip Antalya ve Muğla yöreleri turizm kavramına daha uygun gelişim gösterdiği söylenebilir.

Bütün bu açıklamalar göstermiştir ki turizm, ülkemiz için gittikçe büyüyen bir gelir kaynağı olmaktadır. Gelen turistlerin geliş nedenleri itibariyle daha çok tatil amaçlı olduğu düşünülürse (Örn. Alman ve Avusturyalı turistlerin %71 , İngiliz turistlerin %65 , Fransız turistlerin % 53'ü, tatil amaçlı olarak ülkemize gelmektedir.) doğal kaynakların ne kadar yoğun kullanıma sahne olduğu ortaya çıkmaktadır.

Turizm - Çevre İlişkisi

Turizmin sürekli ve düzenli gelişimi, uygun turistik yapılar, kaliteli hizmet, cazip fiyatlar ve istikrarlı siyasal ortamın varlığı ile birlikte doğal dengenin korunmasıyla sağlanabilir. Bu cümleden de anlaşılacağı gibi turizm açısından iki olgu ön plana çıkmaktadır.

1) Yapay ortam,

2) Doğal ortam.

Yapay ortam, turistik tesisler, hizmet, fiyat, siyasal istikrar gibi bazı objektif ve subjektif olgulardır. Doğal ortam ise başlı başına turizm faaliyetlerinin gelişt-

ği doğal çevrenin bir parçasıdır.

Doğal çekiciliğinden dolayı turizm hareketleri genellikle doğal dengenin hassas olduğu yerlerde yoğunluk kazanmaktadır. Ülkemizde turizm potansiyeli yüksek birçok alan bulunmakla birlikte ağırlıklı olarak arz-talep ilişkisi açısından yoğun kullanıma sahne olan kıyılarımız en çok tercih edilen ve dolayısıyla en fazla baskı altında olan yerlerdir. Bu nedenle kıyı kullanımı ve bununla ilgili düzenlemeler turizm-çevre ilişkisinin en önemli noktasını oluşturmaktadır. Gerçekten son derece yoğun kullanıma sahne olan kıyılarımızda kentsel alanlar ve ikincil konutlardan sonra turistik tesislerin yoğunluğu da doğal ortam üzerinde bir baskı unsurudur. Ancak kıyı alanlarındaki yapılaşma için ön planda dikkat edilmesi gereken gelişim, kentsel alanlar ve ikincil konutların yoğunluğunun artmasıdır. Örneğin turizm açısından önemli bir ilimiz olan Muğla'da kentsel alanlar %54, ikincil konut alanları %31.7'lik yer kaplarken turizm alanları %16.4'lük yer kaplamaktadır (Prof. Dr. E. Türkcan II. Çevre Şûrası). Böylece kıyılarımız büyük ölçüde kentsel alanların baskısını hissederken, turizm sektöründeki talep artışına bağlı olarak da yeni yapılaşmalarla karşı karşıya kalmaktadır.

Belirli doğal çekiciliklerinden dolayı turistik hareketlerin yoğun olduğu alanlar açısından benzer baskılar iç kısımlar için de geçerlidir. Pamukkale, Nevşehir, Ürgüp, Göreme, Doğu Karadeniz yaylaları gibi doğal güzelliklere sahip alanlar bugün turizm faaliyetlerinin giderek artan yoğunluğu altında çeşitli çevresel problemlerle karşı karşıya kalan sahalarımızdır.

Yukarıda yapılaşma ve bunun doğal ortamlara olan etkisi açısından ana hatlarıyla turizm-çevre ilişkisine değinilmiştir. Kuşkusuz her türlü insan faaliyetinin doğal ortam üzerinde bir karşılığı bulunmaktadır. Başka kelimelerle insan faaliyetleri en önemli kaynak olarak doğayı tüketme yönünde bir işleve sahiptir. Bu durumda önemli olan, planlama ile birlikte sürdürülebilir kalkınmanın sağlanmasıdır. Burada sürdürülebilirlik kavramı, turizm yada başka tür insan faaliyetlerine veya kullanımına açık alanların korunması ve bu kullanımın devami için geliştirilmesi şeklinde düşünülmelidir. Bu açıdan sürdürülebilirlik, fiziksel planlama ve yasal tedbirlerle sağlanabilir. Turizm açısından planlama tedbirleri olarak yapılmış ve yapılmakta olan çalışmalar mevcuttur. Turizm Bakanlığı'nca "Turizm Alanı" olarak ilan edilen alanlar için bu tür planlar yapılmaktadır. Erzurum Palandöken, Uludağ 2, Kastamonu-Çankırı-Ilgaz Kış Sporları Merkezleri, Antalya-Demre Kıyı Bandı Turizm Merkezi gibi alanlar bu şekilde planlanarak oluşturulmaktadır. Bununla birlikte Edremit'ten (Balıkesir) Gazipaşa'ya (Antalya) kadar olan sahil şeridinde alt yapı çalışmaları için 1989 yılında ATAK projesi yürürlüğe konmuştur. Ön fizibilite ve fizibilite çalışmaları tamamlanan bu projede seçilen öncelikli alanlarda altyapı yatırımı çalışmaları başlamıştır. Planlama ve uygulama çalışmalarıyla turizm faaliyetlerinin çevre üzerinde yaratacağı ulaşım, altyapı vb. sorunların önü alınmaya çalışılmaktadır.

Turizm faaliyetlerinin bölgesel planlamasında bazı yasal düzenlemelere gidilirken, belirli kapasitenin üzerindeki münferit faaliyetlere de yine yasalar çerçe-

vesinde bazı kısıtlamalar getirilmektedir. Bu yasal düzenlemelerin içerisinde çevre açısından en dikkati çeken Çevresel Etki Değerlendirmesi (ÇED) uygulamalarıdır.

Turizm ve Çevresel Etki Değerlendirmesi (ÇED)

ÇED'ni, herhangi bir faaliyetin ekolojik ve sosyal çevre üzerindeki etkisinin önceden belirlenmesi ve gerekli tedbirlerin alınması için yapılan envanter ve planlama çalışmaları şeklinde izah etmek mümkündür. Bu tanımdan da anlaşılacağı gibi ÇED çalışmalarının önemi, herhangi bir faaliyetin gerçekleşmesi durumunda doğabilecek etkilerin önceden tespit edilebilmesidir. Bu durum ilk defa 2872 sayılı Çevre Kanunu'nun 10. maddesinde " Gerçekleştirmeyi planladıkları faaliyetleri sonucu çevre sorunlarına yol açabilecek kurum, kuruluş ve işletmeler bir Çevresel Etki Değerlendirmesi raporu hazırlarlar. Bu raporda, çevreye yapılabilecek tüm etkiler göz önünde bulundurularak çevre kirlenmesine neden olabilecek atık ve atıkların ne şekilde zararsız hale getirileceği ve bu hususta alınacak önlemler belirtilir. Çevresel Etki Değerlendirme Raporu'nun hangi tip projelerde isteneceği, ihtiva edeceği hususlar ve hangi makamca onaylanacağına dair esaslar yönetmelikle belirlenir." ifadesiyle açıkça izah edilerek yasal bir zemine kavuşturulmuştur.

1983 yılında çıkarılan Çevre Kanunu'nda yer alan bu hükme dayanarak ilk önce 7 Şubat 1993 tarihli Resmi Gazete'de bir ÇED yönetmeliği yayınlanmış, daha sonra bazı değişiklikler yapılarak, 23 Haziran 1997 tarihli Resmi Gazete'de yayınlanan ve bugün kullanılan ÇED Yönetmeliği meydana getirilmiştir. Bu yönetmelikle hazırlanacak ÇED raporları için bir format oluşturulmuştur. ÇED Yönetmeliğinde, sanayi tesisleri, büyük alt yapı yatırımları, petrol tesisleri, elektrik santralleri, toplu konut inşaatları vb. yanı sıra belirli kapasitedeki turizm tesislerinin yapımı içinde ÇED Raporu hazırlanması gereği belirtilmektedir. Bu raporun hazırlanmasıyla turistik tesislerin yapımı sonucu ortaya çıkabilecek sorunlar (turizm arazisi talebiyle orman ve tarım alanlarının baskı altında kalması, ulaşım, altyapı, katı atık berberafı vb.) önceden tahmin edilmeye çalışılmaktadır. Bu şekilde ortaya konan olası olumsuz etkiler ekolojik ve sosyal yönden değerlendirilerek, çözüm yolları üretilmektedir.

Görüldüğü gibi turizmin çevresel etkileri mevcuttur ancak önlenemez değildir. Makro ölçekli planlama ve ÇED Raporlarıyla, etkiler kabul edilebilir sınırlar içine çekilebilmektedir. Burada kabul edilebilir sınır olarak sürdürülebilir kalkınma için gerekli olan asgari koşullar algılanmalıdır. Ancak ülkemizdeki ÇED kavramının yasal ve uygulamalı işleyişinin sağlanmasından önce bölge planlarının ve potansiyel arazi kullanım koşullarının ortaya konması gerekmektedir. Diğer bir ifadeyle bir sahanın konut alanı, sanayi alanı, alış-veriş merkezi, turizm alanı gibi fonksiyonel kullanımına karar vermeden önce bölgenin planlaması uygun arazi kullanım koşullarının uzmanlarınca belirtilmesi gerekmektedir. Bu açıdan bakıldığında turizm alanlarının ilanından önce Turizm Bakanlığı'na yapılan etüd çalışmaları yer seçimi ve yapılaşmanın planlı olması açısından olumludur.

Ancak turistik çekiciliği açısından turizm alanı olarak seçilen sahanın gerçekten turizme ayrılması gerektiği konusu öncelikle açığa kavuşturulmalıdır. Zira zaman zaman turizm gelirlerimizin artırılması çabaları doğanın korunması çabalarıyla çatışmaktadır.

Sonuç

Ülkemizin kalkınma çabaları içinde turizmin önemli bir payı vardır. Yukarıda verilen rakamlar bu payın önemini açıkça ortaya koymaktadır. Ancak her ne kadar turizm, "bacasız sanayi" olarak nitelenmesine uygun olarak çevreye karşı olumsuz etkileri en aza inmiş bir sektör şeklinde kabul edilebilse de her faaliyet gibi çevre üzerinde belirli bir baskı yaratmaktadır. Bu baskının en aza indirilmesi ve çevreye uyumlu bir turizm faaliyetinin gerçekleştirilmesi gerekmektedir. Aksi halde turizm, "bindiği dalı kesen" bir konumda olacaktır. Bunun için çevresel baskıyı en aza indirecek planlama çalışmaları yanında turizm politikalarında da turizmi belirli alanlar dışına yayacak yeni düzenlemelere de gidilmelidir. Bu amaçla turizmi kıyılarda yoğunlaşan bir faaliyet olmaktan çıkarmak gerekir. Bu şekilde turizm çeşitlendirilerek (termal, dağ, yayla, yat turizmi, mağaracılık, rafting, doğa yürüyüşü vb.) tüm yıla yaymak doğal zenginliklerin sürdürülebilir kullanımına hizmet edecektir. Böylece turizmdeki başarımız sadece artan yatak sayısı ve turizm geliriyle değil, çevreye duyarlı planlamalarla da ölçülmelidir.

Kaynakça

- ÖZGÜÇ N. :(1984) Turizm Coğrafyası. İ.Ü. Yay. No 3267, İstanbul.
T.C. Turizm Bakanlığı Yatırımlar Genel Müdürlüğü :(1997) Türkiye'de Turizm Yatırım Olanakları ve Yatırım Süreci, Ankara.
T. Çevre Sorunları Vakfı :(1990) Turizm ve Çevre Konferansı, Bildiriler Kitapçığı, Ankara.
T. Turizm Yatırımcıları Derneği :(1996) Türkiye Turizmi ile İlgili Seçilmiş Veriler, İstanbul.